

AHOLINING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI, UNING AYRIM TARIXIY DAVRLARDAGI SONI VA DINAMIKASI

N. Sh. Shadiyeva

Buxoro davlat pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti «Geografiya» kafedrası dotsenti

Sh. E. Xodjaniyazova

Z. Rustamova

«Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari» ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya

Biz ushbu maqolada aholining jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati, uning ayrim tarixiy davrlardagi soni va dinamikasi o'rgandik va tahlil qildik.

Kalit so'zlar: aholini qayd etish tizimi, aholining joriy hisobi, aholi registrlari.

Abstract

In this article, we studied and analyzed the importance of the population in the development of society, its number and dynamics in certain historical periods.

Keywords: population registration system, current population account, population registers.

Jamiyat (lotincha: socium — „umumiy“) — kishilarning tarixan qaror topgan hamkorlik faoliyatlari majmui hisoblanadi. Jamiyatdagi hamma narsa (moddiy va ma'naviy boyliklar, insonlar hayoti uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratish va boshqalar) muayyan faoliyat jarayonida amalga oshadi. Insonlar faoliyati va ular o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar Jamiyatning asosiy mazmunini tashkil etadi. Bular ishlab chiqarish, oilaviy, siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, estetik faoliyatlari va ularga moye keluvchi munosabatlardir. Jamiyat moddiy ishlab chiqarishsiz bo'lmaydi. Unda insonlarning oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy va boshqaga bo'lgan ehtiyojlari qondiriladi. Jamiyatda jamiyatning tabiat bilan o'zaro ta'siri namoyon bo'ladi. Odamlar o'zining moddiy ishlab chiqarish faoliyatida irodasi va ongiga bog'liq bo'lmagan holda ishlab chiqarish munosabatlariga kirishadi. Jamiyat taraqqiyoti tabiiy-tarixiy, qonuniy jarayondir.

Aholi mohiyatiga ko‘ra bir-biridan farq qiluvchi uchta jihatga ega. Birinchisi, aholining biologik birlik ekanligidir. Ushbu jihatga ko‘ra, insonga biologik mavjudot sifatida ko‘payish, biologik jamlanma sifatida takror barpo bo‘lish xos. Ikkinchi jihatga muvofiq, aholi ijtimoiy-biologik kategoriyadir. Bu jihat bo‘yicha aholi ijtimoiy va biologik munosabatlarning o‘ziga xos davomchisi hisoblanadi. Va nihoyat, uchinchi jihat shu bilan izohlanadiki, aholi ijtimoiy hodisa bo‘lib, ijtimoiy aloqalar orqali birlashgan insonlar jamlanmasi sifatida yuzaga chiqadi.

Ma‘lumki, insonlar jamlanmasiga kirgan har bir individ, avvalambor biologik hodisa hisoblanadi, chunki odam tirik tabiat mavjudotlarining bir turidir. Ovqat hazm qilish, muskullar faoliyati, qon aylanishi va nihoyat ko‘payishi ham biologik jarayon hisoblanadi. Insonlarning boshqa hayvonot olami vakillari bilan o‘xshashlik jihatlari aynan ushbu tabiiy alomatlarida yuzaga chiqadi. Lekin, inson nafaqat biologik, balki ijtimoiy jarayonlarning ham davomchisidir. Aholi ko‘plab xususiyat va funksiyalarga ega. Ulardan eng asosiylari – ishlab chiqarish, iste‘mol va ko‘payish funksiyalari bo‘lib, ular turli tarixiy davrlarda va jamiyatlarda turlicha o‘lchovga ega bo‘lgan. Masalan, ishlab chiqarish funksiyasi ijtimoiy mehnat samaradorligi ko‘rsatkichlari vordamida yuzaga chiqsa, iste‘mol – aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi yalpi ichki mahsulotni ishlab chiqarilishi sifatida, takror barpo bo‘lish esa reproduktiv yoshdagi ayol tomonidan dunyoga keltirilgan bolalar soni sifatida yuzaga chiqadi.

Bulardan tashqari, aholining boshqa funksiyalari ham mavjud bo‘lib, ular jumlasiga ijtimoiy, migratsion harakatchanlik vazifalari kiradi. Mazkur funksiyalar aholi faoliyatining turli jihatlarini tavsiflab beradi. Aholining ko‘p qirrali ekanligini insonlarning turli jihatlardan o‘rganuvchi ko‘pgina fanlar ham tasdiqlab beradi. Masalan, demografiya, aholi geografiyasi, etnografiya, aholishunoslik iqtisodiyoti, sotsiologiya, mehnat iqtisodiyoti, ijtimoiy psixologiya va h.k. kabi fanlar uchun aholining umumiy yoki uning qandaydir bir qismining tadqiqot ob‘yкти bo‘lib yuzaga chiqadi.

Aholi barcha unsurlari va funksiyalari doimiy harakatda bo‘lgan dinamik tizimdir. Aholi harakatining uchta turi farqlanadi: ijtimoiy, tabiiy va migratsion. ijtimoiy harakat tor va keng ma‘nolarda talqin qilinishi mumkin. Keng ma‘nodagi ijtimoiy harakatga barcha ijtimoiy munosabatlar, shu jumladan, demografik munosabatlar ham kiritiladi; tor ma‘nodagi ijtimoiy harakat deganda, odatda faqatgina o‘ziga xos doiradagi munosabatlar tushuniladi. Bunga misol qilib aholining ijtimoiy sohadagi harakatlarining barcha turlarini

kiritish mumkin, faqatgina tabiiy va migratsion harakatlar bundan mustasno. Aholi harakatini uchta qismga ajratib ko'rsatish ularning har biri bo'yicha aniq tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi.

Insonlarning har qanday jamlanmasi miqdor va sifat o'zgarishlariga duchor bo'lishi tabiiy. Miqdor o'zgarishlar «ichki» harakat oqibatida, ya'ni ko'payish jarayoni va «tashqi» - aholi migratsiyasi oqibatida yuzaga keladi. Ikkalasi ham miqdor, ham sifat o'zgarishlariga olib kelsa-da, ijtimoiy harakat aholi xususiyatlarining faqat sifat o'zgarishlariga olib keladi, xolos. Migratsion jarayon ko'p hollarda nafaqat ijtimoiy rivojlanish, balki tabiiy harakat bilan ham bog'liq. U bilan ijtimoiy harakat ham o'zaro ta'sirlashuvga kirishadi. Haqiqatda ham inson yoshi o'sishi bilan tajribasi, malakasi ortib boradi va jamiyatda o'zgarishlar vujudga keladi.

Aholining jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati asosan davlat ro'yxati, tug'ilish va o'lim registrlari orqali to'playdi. Biroq, bu manbalar hukumat hisobotlarining to'g'riligiga qarab aniq bo'lmasligi mumkin. Demograflar, shuningdek, kichik populyatsiyalarni o'rganish orqali bilvosita ma'lumotlarni yig'adilar. Keyinchalik bu namunalar butun populyatsiya haqida xulosa chiqarish uchun statistik modellar yordamida tekshiriladi.

Aholini ro'yxatga olish kabi asosiy demografik tadqiqotlar qadimgi dunyoda 6000 yil oldin amalga oshirilgan bo'lsa, biz bilgan demograflar, masalan, Buyuk Britaniyalik Jon Graunt 16-asrda paydo bo'lgan. Dastlabki statistik tadqiqotlar asosan o'lim (qancha odam va qaysi yoshda vafot etgan) bilan bog'liq bo'lgan. Cho'qintirish va dafn marosimlarini o'rganish orqali Graunt harbiy yoshdagi erkaklar sonini va tug'ish yoshidagi ayollar sonini taxmin qila olgan. Uning tadqiqoti mintaqa aholisining birinchi statistik so'rovlaridan biri bo'lib hisoblangan. Demografik so'rovlar ko'pincha erta sug'urta agentlari tomonidan hayot sug'urtasi tariflarini aniqlash uchun ham o'tkazilan.

O'zbekistondagi so'ngi yillardagi aholining demografik ko'rsatkichi

Aholining jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati – demografik jarayonlar holati, aholining umumiy rivojlanish yo‘nalishlarini belgilovchi jamiyat rivojlanishining obyektiv ijtimoiy-iqtisodiy qonuniyatlarining muayyan tarzda namoyon etilishidir. Demografik vaziyat – aholi soni va tarkibidagi o‘zgarishlar tendensiyasi va demografik jarayonlarning ma’lum bir paytdagi aholining takror barpo bo‘lishini tavsiflaydigan holat; nafaqat takror barpo bo‘lish jarayonlarining joriy holatini, jumladan, aholi salomatligi va migratsiyani, balki amalga oshirilayotgan ijtimoiy, demografik, ekologik, iqtisodiy va boshqa siyosat natijalarini ham aks ettiradi. O‘z navbatida, demografik vaziyat mamlakatning umumiy salohiyati va aholi holatiga ta’sir etadi.

Xulosa qilib aytganda, Aholining jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati bir qator ijtimoiy-demografik ko‘rsatkichlar bo‘yicha baholanib, ularning orasida asosiy o‘rinni quyidagilar egallaydi: tug‘ilish ko‘rsatkichlari darajasi, o‘lim ko‘rsatkichlari darajasi, tabiiy o‘shish, shuningdek, nikoh (ajralish) ko‘rsatkichlari, demografik jarayonlarga va demografik ko‘rsatkichlar hajmiga faol ta’sir ko‘rsatadigan jins va yosh tarkibi holati va boshqalar. Bularning orasida eng muhimlari – go‘daklar o‘lim ko‘rsatkichlari, umr ko‘rish davomiyligi, mamlakatdagi umumiy ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat tavsifini aks ettiradigan boshqa ko‘rsatkichlar alohida o‘ringa ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ata-Mirzayev O.B. Народонаселение Узбекистана. – Т., 2009.
2. Abdurahnmonov Q.X., Abduramanov X.X. Demografiya. O‘quv qollanma. - Т.: Ношир нашриёти. – 2011.
3. Axmedov E. O‘zbekiston shaharlari mustaqillik yillarida. – Т., 2002.
4. Bo‘riyeva M.R., Tojiyeva Z.N. Aholi geografiyasi demografiya asoslari bilan. Ma’ruzalar matni. – Т., 2000.
5. Bo‘riyeva M.R. Demografiya asoslari.- Toshkent, 2001.

